

# ІСТОРІЯ НАУКИ. ПЕРСОНАЛІЇ

УДК 58 (477.46) (092)

<sup>1</sup>Г. А. ЧОРНА, <sup>2</sup>Т. В. МАМЧУР, <sup>2</sup>О. В. СВИСТУН, <sup>2</sup>М. І. ПАРУБОК

<sup>1</sup>Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини  
вул. Садова, 2, Умань, 20300

<sup>2</sup>Уманський національний університет садівництва  
вул. Інститутська, 1, Умань, 20305

## НАУКОВА СПАДЩИНА В. А. ГАВРИЛЮКА: ГЕРБАРІЙ ТА ПОЛЬОВІ ЩОДЕННИКИ

---



У статті на основі вивчення гербарних фондів Наукового гербарію Уманського національного університету садівництва (УМ), архівних матеріалів і літератури охарактеризовано вклад уманського ботаніка В. А. Гаврилюка (1928-2005) Уманського сільськогосподарського інституту (УСГІ) ( правонаступник Уманський національний університет садівництва (УНУС)) у вивченні флори Арктики (Берингове узбережжя Чукотки (1956-1958, 1962) і затока Корфа, Камчатка (1960)). Наведено біографічні дані вченого.

Проведена у 2013-2016 рр. інвентаризація гербарних фондів гербарію УНУС, який було зареєстровано в 2016 р. у Index Herbariorum із акронімом УМ, поклала початок подальшому опрацюванню колекцій наукового гербарію В.А. Гаврилюка, що входить до його складу. Його колекція віднесена до складової частини – наукова та оформлена як іменна і налічує близько

200 гербарних зразків (г.з.). Серед виявлених г.з. відмічено флору Арктики – Чукотка (31), Камчатка (14), які датовані 1956-1960 рр., а також флора Ленінградської області, Карпат, Криму, Умані, зокрема колекційного ботанічного розсадника УСГІ. Гербарні зразки несуть неабияку наукову цінність і доступні для студентів, аспірантів, викладачів та ін. наукових установ.

Встановлено, що фонди Наукового гербарію УНУС (УМ) зберігають невелику кількість арктичних зборів аспіранта лабораторії Крайньої Півночі Ботанічного інституту ім. В.Л. Комарова (БІН) В.А. Гаврилюка. Проведено дослідження, що під час навчання в аспірантурі, здійснюючи експедиції з співробітниками лабораторії його основні збори ввійшли до колекцій Чукотки (збори В.А. Гаврилюка та його наукового керівника професора Б.А. Тихомирова – 1956-1958 і 1962 рр. (3000 г.з.) і Камчатки (В.А. Гаврилюка і А.Є. Катеніна

– 1960 р.) (1000 г.з.), що зберігаються у БІНІ (LE). Вони слугували основою для написання десятитомного видання «Арктической флоры СССР» (1960-1987) започаткованого російським науковцем О.І. Толмачовим. Уманський дослідник зайняв достойне місце серед 133 ботаніків БІН, життя яких, хоча і різною мірою, було пов'язане з Арктикою.

Висвітлено Чукотські збори (1956 р.) та Камчатські збори (1960 р.), які представлені видами родин Magnoliopsida=Dicotyledones: Apiacea, Betulaceae, Brassicaceae, Diapensiaceae, Droseraceae, Ericaceae, Lentibulariaceae, Menyanthaceae, Onagraceae, Portulacaceae, Ranunculaceae, Rosaceae, Salicaceae, Saxifragaceae, Scrophulariaceae.

Liliopsida=Monocotyledones: Cyperaceae, Juncaceae, Juncaginaceae, Liliaceae, Poaceae.

Опрацьовано архівні матеріали музею історії університету (фотографії) та відмічено, що він приймав участь також в експедиції на Полярний Урал (1959 р.), однак у гербарному фонді г.з. даного регіону відсутні. Архів вченого налічує велику кількість фотографій і акварельних рисунків рослинності Чукотки, Камчатки та природних ландшафтів, а також польові щоденники, листи.

Акварельні зображення арктичних рослин виконані молодим ботаніком під час експедиційних досліджень з природи. Вони є цінним надбанням і зберігаються у музейній кімнаті Наукової бібліотеки УНУС.

Зібраний та оформлений великий матеріал було висвітлено у наукових працях та дисертаційній роботі В.А. Гаврилюка, яка була захищена в 1962 р. в Тартуському державному університеті (м. Тарту, Естонія). Представлено хронологічний показник наукових праць В.А. Гаврилюка.

Обґрунтовано наукові інтереси В.А. Гаврилюка впродовж 1962-2000 рр., де він працював на кафедрі ботаніки УСГІ, а згодом на посаді завідувача (1979-1997 рр.). Впродовж життя культивував квітково-декоративні рослини, здійснював обмін насінням із ботанічними садами та іншими установами України й зарубіжжя. За його керівництва на ботанічному розсаднику кафедри ботаніки УСГІ була зібрана колекція цікавих рослин, яка стала підґрунтям для виконання науково-дослідної теми «Інтродукція нових декоративних багаторічників в умовах Умані». Науковцем було зібрано надзвичайно велику колекцію сукулентів, насамперед кактусів, а також рідкісних видів рослин.

За архівними матеріалами встановлено листування В.А. Гаврилюка із вченими Скандинавії, Франції, США, Канади та квітникарями-аматорами України.

Впродовж багатьох років Віктор Антонович був куратором історичного гербарію кафедри ботаніки, сприяв його поповненню та передав до його складу власні гербарні збори.

*Ключові слова: флора Арктики, гербарій, історія науки, В. А. Гаврилюк*

Українські ботаніки внесли суттєвий вклад у флористичне та фітоценотичне вивчення обширних просторів Євразії. У цьому сенсі широко відомі імена Є.М. Лавренка, Ю.Д. Клеопова, М.Г. Попова, В.І. Чопика та інших вчених, чий гербарні збори зберігаються у крупних центральних гербаріях (KW, LE) і доступні для ботанічної спільноти.

В той же час опрацювання регіональних гербаріїв продовжує приносити часом несподівані знахідки. Уманський національний університет садівництва (УНУС), біля витоків якого знаходилось Головне училище садівництва, у 1859 р. переведене з м. Одеси до м. Умані, має серед своїх надбань гербарій, фонди якого на сьогодні нараховують понад 28 тисяч гербарних зразків, далі г.з. Проведена у 2013-2016 рр. інвентаризація гербарних фондів гербарію УНУС, зареєстрованого в 2016 р. у Index Herbariorum із акронімом UM, поклала початок подальшому опрацюванню колекцій, що входять до його складу [7].

У даній публікації наведено результати опрацювання гербарних зборів та архівних матеріалів Віктора Антоновича Гаврилюка, який впродовж 1962-2000 рр. працював на кафедрі ботаніки Уманського сільськогосподарського інституту (нині УНУС), а у 1979-1997 рр. очолював її. Наявний в УНУС гербарій В.А. Гаврилюка невеликий за обсягом (близько 200 г.з.), зібраних у різних регіонах, зокрема у 1956-1960 рр. на Чукотці та Камчатці. Нами встановлено, що в Умані зберігається лише мала частка арктичних зборів аспіранта лабораторії Крайньої Півночі Ботанічного інституту ім. В.Л. Комарова (БІН) В.А. Гаврилюка. Його основні

збори ввійшли до колекцій, що зберігаються у БІНІ (LE), і разом із іншими зборами слугували основою для написання «Арктической флоры СССР», започаткованої у 1960 р. О.І. Толмачовим [12]. В історичному огляді Центрального гербарію колишнього СРСР [6] зазначено, що до найважливіших колекцій, зібраних співробітниками цієї лабораторії, належать збори В.А. Гаврилюка та Б.А. Тихомирова – 1956-1958 і 1962 рр. з Берингівського узбережжя Чукотки, включаючи острови Ратманова і Аракамчечен (3000 г.з.), та із затоки Корфа в Коряцькому національному окрузі (збори В.А. Гаврилюка і А.Є. Катеніна – 1960 р.) (1000 г.з.).

В гербарії УНУС (УМ) збори В.А. Гаврилюка з Чукотки представлені 21 гербарним зразком (г.з.) видів родин Juncaceae, Liliaceae, Poaceae, зібраних у другій половині серпня 1956 р. в районі Чаплинських і Сенявинських гарячих джерел. Нижче наводимо перелік цих видів за родинами згідно абетки їх назв латиною. У випадку, коли зазначена колектором видова назва, за сучасною номенклатурою [15] віднесена до синонімів, ми спершу наводимо прийнятну нині назву, а синонімічну подаємо у дужках.

Juncaceae: *Juncus biglumis* L., *J. castaneus* Smith., *Luzula nivalis* (Laest.) Spreng., *L. kjellmaniana* Miyabe et Kudo (*L. tundricola* Gorodk. et V. Vassil.), *L. wahlenbergii* Rupr.

Liliaceae: *Gagea serotina* (L.) Ker Gawl. (*Lloydia serotina* (L.) Reichenb.), *Tofieldia calyculata* (L.) Wahlenb. (*T. palustris* Huds.).

Poaceae: *Alopecurus magellanicus* Lam. (*A. borealis* Trin.), *Calamagrostis purpurea* (Trin.) Trin. (*C. langsdorffii* (Link) Trin.), *Deschampsia cespitosa* (L.) P. Beauv. s. l. (*D. borealis* (Trautv.) Roshev.), *Dupontia fisheri* R. Br., *Festuca altaica* Trin. ex Ledeb., *F. brachyphylla* Schult. et Schult. fil. (*F. brevifolia* R. Br.), *F. rubra* L. s. l. (*F. cryophylla* V. Krecz. et Bobr.), *F. sibirica* Hack. ex Boiss. (*Poa albida* Turcz. ex Trin.), *Hierochloë alpina* (Sw.) Roem. et Schult., *Poa arctica* R. Br. (в тому числі var. *vivipara* Hook.), *P. lanata* Scribn et Merr. (*P. komarovii* Roshev.), *P. shumushuensis* Ohwi (*P. nivicola* Kom.), *Puccinellia phryganodes* (Trin.) Scribn et Merr. (*Atropis phryganodes* (Trin.) Steffen), *Trisetum spicatum* (L.) K. Richt.

Камчатські збори В. М. Гаврилюка представлені одним г. з. папороті – Woodsiaceae: *Woodsia glabella* R. Br. ex Richardson та десятьма г.з. покритонасінних рослин із 5 родин: Betulaceae: *Alnus alnobetula* subsp. *sinuata* (Regel) Raus (*Alnaster kamtschaticus* (Callier) Czerep.), *Betula ermanii* Cham., *B. divaricata* Ledeb. (*B. middendorffii* Trautv. et Mey.); Diapensiaceae: *Diapensia lapponica* subsp. *obovata* (F. Schmidt) Hultèn (*D. obovata* (F. Schmidt) Nakai.); Ericaceae: *Arctous alpina* (L.) Niedenzu, *Rhododendron aureum* Georgi (*R. chrysanthum* Pall.), *R. kamtschaticum* Pall.; Ranunculaceae: *Aconitum delphinifolium* DC.; Rosaceae: *Potentilla villosa* Pall. et Pursh., *Sorbus sambucifolia* (Cham. et Schlecht.) M. Roem. Цей гербарій було зібрано у 1960 р., під час експедиції на Камчатку, у район затоки Корфа.

Нами з'ясовано, що Віктор Антонович приймав участь також в експедиції на Полярний Урал (1959 р.), однак гербарні збори з цього регіону в гербарії УНУС відсутні. У архіві вченого збереглося п'ять конвертів із фотографіями з написами «Полярний Урал. Красний камінь. 1961».

Знайомство з арктичною флорою В.А. Гаврилюк розпочав у літні місяці 1956 р. Саме тоді Комісія з проблем Півночі Академії наук СРСР і Ботанічний інститут АН СРСР відрядили професора Б.А. Тихомирова та його аспіранта в район гарячих джерел Чукотки (Чаплинських і Сенявинських на західному березі затоки Сенявина) спеціально для вивчення рослинності чукотських терм [11]. Ці термальні джерела, розташовані на північній межі поширення не лише на Тихоокеанському узбережжі, але і в цілому на материк Євроазії, до того часу зовсім не досліджувались ботаніками. Планував, але не зміг їх відвідати у 1934 р. визначний тундрознавець Б.М. Городков [3].

Отже, роль першовідкривача місцезнаходжень окремих видів належала аспіранту В.А. Гаврилюку, який після детального камерального опрацювання зібраних у 1956-1962 рр. матеріалів вперше наводить для Чукотки 12 видів із 8 родин: Cyperaceae: *Carex eleusinoides* Turcz. ex Kunth, *C. norvegica* Retz. (*C. halleri* Gunn.), *Kobresia myosuroides* (Vill.) Fiori (*Cobresia bellardi* (All.) Degl.), *Trichophorum caespitosum* (L.) Hartm.; Juncaceae: *Juncus leucochlamys* Zing. ex V. Krecz., *Luzula beringensis* Tolm.; Poaceae: *Poa penicillata* Kom.; Campanulaceae: *Campanula*

*lasiocarpa* Cham.; Lentibulariaceae: *Utricularia vulgaris* L.; Portulacaceae: *Claytonia escholtzii* Cham.; Salicaceae: *Salix glauca* L.; Scrophulariaceae: *Pedicularis labradorica* Wirsing. Ці знахідки стали можливими завдяки детальному дослідженню флори в районах Чаплинських і Сенявинських гарячих джерел у різноманітних екотопах: від сухих кам'янистих і щербенистих схилів гір, зайнятих дрібно-бугристими мочажинними осоково-моховими угрупованнями до надмірно зволжених.

Уже в першій експедиції Віктор Антонович зарекомендував себе як наполегливий, вдумливий дослідник. Про це свідчать нотатки його наукового керівника. Висловлюючи подяку відомим ботанікам-систематикам, які надавали допомогу у визначенні окремих груп рослин арктичної тундри – А.І. Поярковій, А.К. Скворцову, А.І. Толмачову, М.М. Цвельову, Б.А. Тихомиров зазначає, що особливо велику допомогу як у польовій обстановці, так і при обробці матеріалу йому надав В.А. Гаврилюк [11].

Сам же аспірант у листі своїм курганським викладачам (Миколі Михайловичу та Вірі Олімпіївні Воскресенським) звітує про перший аспірантський рік, зокрема про стаціонарні дослідження флори та рослинності Чаплинських гарячих джерел. У листі художні описи природи, зокрема заворожуючого північного саява у ясні холодні та вітряні вересневі ночі, поєднуються із хвилюванням, щоб не розпилюватися, зосереджено та спокійно зібрати та оформити багатий дисертаційний матеріал [2].

Оскільки дисертаційна робота В.А. Гаврилюка, що була захищена в 1962 р. в Тартуському державному університеті, в архіві УНУС відсутня, за авторефератом, публікаціями, польовими щоденниками, фотографіями та малюнками ми намагалися відновити повний список флори, дослідженої ним на Чукотці. На сьогодні відновлений флористичний список нараховує понад 200 видів, пошукова робота продовжується.

Цікаво, що серед знайдених аспірантом на південному сході Чукотського півострова рослин є широкоареальні види, здебільшого перезволожений екотопів, притаманні також флорі України. Наводимо список цих видів за родинями: Equisetaceae: *Equisetum fluviatile* L.; Apiaceae: *Cicuta virosa* L.; Brassicaceae: *Cardamine pratensis* L.; Droseraceae: *Drosera rotundifolia* L.; Ericaceae: *Oxycoccus microcarpa* Turcz. ex Rupr.; Lentibulariaceae: *Pinguicula vulgaris* L., *Utricularia vulgaris* L.; Menyanthaceae: *Menyanthes trifoliata* L.; Onagraceae: *Epilobium palustre* L.; Ranunculaceae: *Batrachium* sp., *Caltha palustris* L.; Saxifragaceae: *Chrysosplenium alternifolium* L., *Saxifraga hirculus* L.; Cyperaceae: *Eriophorum polystachyon* L. (*E. angustifolium* Honck.), *E. vaginatum* L., *E. scheuchzeri* Норпе; Juncaceae: *Juncus castaneus* Smit; Juncaginaceae: *Triglochin maritimum* L., *T. palustre* L. Крім того із борео-температних аерогідатофітів родини Nymphaeaceae у щоденниках В.А. Гаврилюка знаходимо вказівку на зростання на Чукотці *Nymphaea tetragona* Georgi, *Nuphar pumila* (Timm) DC. Останній вид нещодавно було знайдено українськими ботаніками також на Поліссі [4].

Аналіз вивчення рослинного покриву Крайньої Півночі в Ботанічному інституті ім. В.Л. Комарова РАН за півтора століття, який виконала Н.В. Матвеева [8] засвідчує, що науковий керівник В.А. Гаврилюка професор Б.А. Тихомиров разом із фундатором десятитомного видання «Арктическая флора СССР» (1960-1987, Вып. 1-10) А.І. Толмачовим були тими вченими, які поряд із флористичними дослідженнями започаткували стаціонарне вивчення біології арктичних рослин. Першим аспірантом, який впродовж вегетаційних сезонів 1956-1958 рр. проводив стаціонарні польові дослідження на узбережжі Берингова моря, в районі миса Чапліна, зокрема фенологічні та антекологічні спостереження на постійних площадках в типових для досліджуваних видів місцезростаннях, був В.А. Гаврилюк. Він дослідив також онтогенез пагонів і квітки 25 видів, що було проілюстровано сотнею фотографій і 70 оригінальними малюнками. Частково ці матеріали були опубліковані В. А. Гаврилюком у 1966 р. В архівних матеріалах дослідника в УНУС зберігаються окремі оригінали та численні фотокопії цих ілюстрацій. Ім'я уманського дослідника знайшло достойне місце серед 133 ботаніків БІН, життя яких, хоча і різною мірою, було пов'язане з Арктикою [8].

Цінним надбанням є також акварельні зображення арктичних рослин, виконані молодим ботаніком під час експедиційних досліджень з природи. Акварелі В.А. Гаврилюка за своїм сюжетом і значенням перекликаються із ботанічними альбомами «Букет Восточной Сибири»,

«Очерк изящной флоры Забайкальского края» декабриста П.И. Борисова, виконаним у 1839-1854 рр. Щоправда доробок останнього значно багатший за кількістю виконаних робіт і містить, крім квітів, художні зображення комах, птахів і окремих ссавців [5]. У обох художників є малюнки первоцвіту, рододендрона, анемони, фіалки, але різних видів, відповідно арктичної чи сибірської флори.

Ботанік В.А. Гаврилюк підписує малюнки подвійними – видовими назвами, а художник П.И. Борисов використовує здебільшого місцеві народні назви рослин. Однак у обох випадках достовірність зображень дозволяє використовувати їх як своєрідні ботанічні атласи.

Коло наукових інтересів Віктора Антоновича було досить широким. Впродовж всього життя В.А. Гаврилюк культивував квітково-декоративні рослини, здійснював обмін насінням із ботанічними садами та іншими установами України та зарубіжжя. У ботанічному розсаднику кафедри ботаніки УНУС була зібрана багата колекція, що стала базою для виконання науково-дослідної теми «Інтродукція нових декоративних багаторічників в умовах Умані». Науковцем було зібрано велику колекцію сукулентів, насамперед кактусів, яка згодом була передана до теплично-оранжерейного комплексу вузу. Впродовж багатьох років Віктор Антонович був куратором історичного гербарію кафедри, передав до його складу власні гербарні збори.

В.А. Гаврилюком власноручно задокументовано обширне листування із вченими Скандинавії, Франції, США, Канади. Серед респондентів вітчизняного вченого доктор А.Е. Порсільд (Alg Erling Porsild) із Національного музею Канади в Оттаві, Б.А. Родней (B. Allen Rodney) з Вашингтону, ботанік-систематик Доріс Льове (Doris Löve) із Монреальського університету, доктор Л. Блісс (L.C. Bliss) із Ілліноського університету в США, А. Лаббе (A. Labbe) з французького м. Ізере, професор А. Ваарама (Antero Vaarama), співробітник Інституту ботаніки та ботанічного саду в фінському м. Турку. Епістолярна спадщина В.А. Гаврилюка зберігається в музеї історії УНУС. Всіх вчених, які листувалися з В.А. Гаврилюком, об'єднує інтерес до природи, насамперед рослинного світу Арктики, та загальнолюдських цінностей – мистецтва, архітектури, а також захоплення філателією, вирощуванням кактусів.

Вчителями В.А. Гаврилюка в різний час були вчені, захоплені своєю справою, які на власному прикладі зуміли виховати достойного учня. У спогадах про В.Ф. Ніколаєва, з яким він познайомився у 1944 р., коли навчався у Курганському сільгосптехнікумі в Заураллі, В.А. Гаврилюк писав: «Основи, фундамент науки ботаніки, яка стала для мене головною на все життя, були закладені в м. Кургані, до сільськогосподарського технікуму в якому я вступив у 1944 р.». Викладачем, який помітив зацікавленість юного студента рослинами та виділив йому грядку для вирощування лісових видів у культурі, був В.Ф. Ніколаєв. Згодом вчитель і учень знову зустрілися вже як колеги в Уманському с.-г. інституті.

У 1954-1964 рр. В.Ф. Ніколаєв працював завідувачем кафедри ботаніки Уманського сільськогосподарського інституту ім. О.М. Горького [9]. Саме під час його завідування та, ймовірно, за його ж рекомендацією В.А. Гаврилюк вступив до аспірантури. Із середини 60-тих років за активною участю В.Ф. Ніколаєва та його молодих колег, зокрема В.А. Гаврилюка, м. Умань стало центром квітникарства регіону. Не виключено, що одним із мотивів повернення В.А. Гаврилюка після успішного захисту дисертації до УСГІ, з яким відтоді він назавжди поєднав свою долю, було і бажання продовжити роботу в розсаднику декоративних квіткових рослин при кафедрі. Впродовж ще двох років талановитий учень працював поруч і під керівництвом свого першого вчителя.

Науковим керівником аспіранта Гаврилюка був провідний спеціаліст по флорі та рослинності Крайньої Півночі Б.А. Тихомиров, який високо оцінював здібності свого учня та спрямовував його на самостійний шлях у науці. Під час навчання в аспірантурі Віктору Гаврилюку поталанило на зустрічі з рядом визначних вчених. Із кінця 1950-х років лабораторію рослинності Крайньої Півночі очолив О.І. Толмачов, який розпочав підготовку багатотомного видання «Арктическая флора СССР». Отже, вибір теми наукових досліджень тогочасних аспірантів, і В.А. Гаврилюка зокрема, був обумовлений саме цією колективною працею!

Серед книг із особистої бібліотеки Віктора Антоновича, подарованих кафедрі ботаніки УСГІ, кілька праць О.І. Толмачова [13, 14]. В особистому архіві В.А. Гаврилюка збереглося

також запрошення на «XII Комаровское чтение» (12 грудня 1957 р.), де професор О.І. Толмачов прочитав доповідь «Флора о. Сахалина и некоторые общие вопросы фитогеографии». Доповідали на наукових зібраннях БІН того часу В.Д. Александрова, В.М. Сукачов, А.Л. Тахтаджян і багато інших провідних вчених.

28 листопада-3 грудня 1961 р. Ботанічний інститут ім. В.Л. Комарова (БІН) спільно із Всесоюзним ботанічним товариством (ВБТ) (членом якого В.А. Гаврилюк був із 1957 р.) [1] проводили Наряду з проблем вивчення, використання та охорони рослинного покриву Крайньої Півночі СРСР [10]. Із вступним словом від ВБТ виступив його президент академік В.М. Сукачов. Доповідали також такі визначні вчені як Б.А. Тихомиров, О.І. Толмачов, Б.О. Юрцев, П.Л. Горчаковський.

У аспіранта БІН В.А. Гаврилюка на нараді було представлено доповіді на теми: «Сезонный ритм развития растений юго-восточной Чукотки»; «Опыт определения биомассы в некоторых растительных сообществах тундры»; «Флора Берингова побережья Чукотского полуострова». Згодом за матеріалами, які доповідалися, були опубліковані окремі статті.

### Основні наукові праці В. А. Гаврилюка

1960

Гаврилюк В. А. О характеристике корневой системы некоторых кустарничков Чукотки / В.А. Гаврилюк // Изв. Сиб. отд. АН СССР, 1960. — № 4.

1961

Гаврилюк В. А. Влияние снежного покрова и экспозиции склонов на ритм развития растений на востоке Чукотки / В.А. Гаврилюк // Роль снежного покрова в природных процессах. К 60-летию со дня рожд. Г.Д. Рихтера. — М.: Изд-во АН СССР, 1961. — С. 231—242.

Гаврилюк В. А. Продолжительность периода плодоношения и семенная продуктивность растений юго-восточной Чукотки / В.А. Гаврилюк // Ботан. журн. — 1961. — Т. 46, № 1. — С. 90—97.

Гаврилюк В. А. Формирование цветка у некоторых растений юго-востока Чукотки / В.А. Гаврилюк // Доклады АН СССР. — 1961. — Т. 137, № 2. — С. 448—450.

1962

Гаврилюк В. А. Биология растений юго-востока Чукотского полуострова: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. биол. наук / В.А. Гаврилюк. — Тарту, 1962. — 16 с.

1963

Гаврилюк В. А. К фенологии растений юго-востока Чукотки / В.А. Гаврилюк // Бюлл. Вост. — Сиб. фенолог. комисс. — 1963. — Вып. 2-3.

Гаврилюк В. А. Ритм развития растений на востоке Чукотки / В.А. Гаврилюк // Ботан. журн. — 1963. — Т. 48, № 1. — С. 123—126.

1964

Вихирева-Василькова В. В. Надземная и подземная растительная масса некоторых кустарничковых сообществ Корякской Земли / В.В. Вихирева-Василькова, В.А. Гаврилюк, В.Ф. Шамурин // Проблемы Севера. — М.; Л.: Наука, 1964. — Вып. 8. — С. 130—147.

1965

Гаврилюк В. А. К биологии паразита *Boschniakia rossica* (Cham. et Schlecht.) V. Fedtsch. / В.А. Гаврилюк // Ботан. журн. — 1965. — Т. 50, № 4. — С. 523—528.

1966

Гаврилюк В. А. К биологии растений юго-востока Чукотского полуострова / В.А. Гаврилюк // Приспособление растений Арктики к условиям среды. — М.; Л.: Наука, 1966. — С. 226—266.

Гаврилюк В. А. О взаимосвязи животного мира и растительности в тундрах Чукотки / В.А. Гаврилюк // «Организмы и природная среда». Вопр. географии. — М., 1966. — С. 118—126.

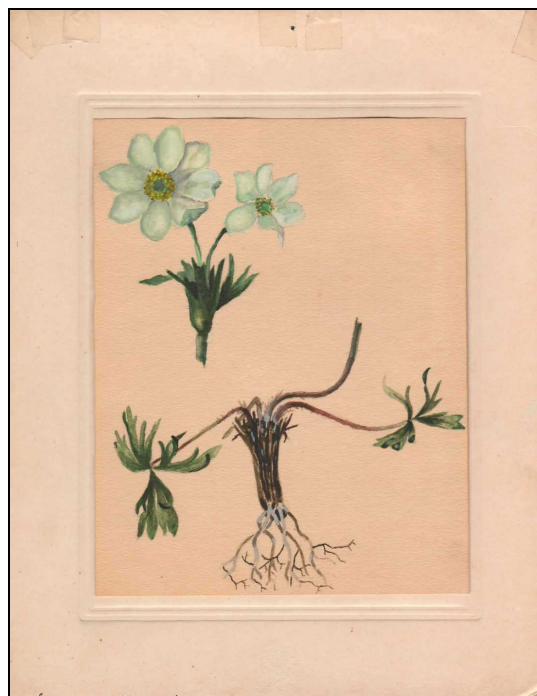
Тихомиров Б. А. К флоре беринговского побережья Чукотского полуострова / Б.А. Тихомиров, В.А. Гаврилюк // Растения севера Сибири и Дальнего Востока. — М.; Л.: Наука, 1966. — С. 58—79.



Рис. 1. Дослідження В. А. Гаврилюком тундрової рослинності Чукотки.



*Dodecatheon frigidum* Cham. et Schlecht.  
1927



*Anemone sibirica* L.



*Oxytropis maydeliana* Trautv.



*Pyrola incarnata* Fisch.

Рис. 2. Рисунки рослин *Dodecatheon frigidum* Cham. et Schlecht., *Anemone sibirica* L., *Oxytropis maydeliana* Trautv., *Pyrola incarnata* Fisch., виконані В. А. Гаврилюком

Хоча В. А. Гаврилюком було опубліковано не так багато наукових праць, вони вже понад півстоліття продовжують цитуватися і не втрачають своєї актуальності. Його творчий доробок щодо вивчення флори Арктики та біологічних особливостей арктичних рослин навічно увійшов у світовий фонд відомостей про природу цього суворого краю. Уманський період діяльності В. А. Гаврилюка не менш цікавий і потребує подальшого дослідження.

1. *Всесоюзное ботаническое общество: справочник.* — Л.: Наука, 1978. — 256 с.
2. *Гаврилюк В.* Человек в тундре / Виктор Гаврилюк // Молодой ленинец: орган Курганского обкома и горкома ВЛКСМ. — 1958. — 28 февраля (№24 (162)). — С. 3.
3. *Городков Б. Н.* Растительность тундровой зоны СССР / Б.Н. Городков. — М., Л.: Изд-во АН СССР, 1935. — 142 с.
4. *Дідух М.* *Nuphar pumila* (Timm) DC. (Nymphaeaceae Salisb.) — новий вид флори України / М. Дідух, А. Куземко, Т. Мазур, Т. Вініченко // Вісн. Київськ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. — 2010. — 28. — С. 10—16.
5. *Куйбышева К. С.* Акварели декабриста Петра Ивановича Борисова / К.С. Куйбышева, Н.И. Сафонова. — М.: Искусство, 1986. — 552 с.
6. *Липшиц С. Ю.* Центральный Гербарий СССР: исторический очерк / С.Ю. Липшиц, И.Т. Васильченко. — Л.: Наука, 1968. — 142 с.
7. *Мамчур Т. В.* Ексикати Herbarium Flogae Rossicae Уманського училища рільництва і садівництва / Т.В. Мамчур, Т.О. Кравець, Г.А. Чорна // Вісн. Харківськ. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. Сер. Біолог. — Вип. 25. — Харків, 2015. — С. 72—76.
8. *Матвеева Н. В.* Ретроспектива изучения растительного покрова Крайнего Севера в Ботаническом институте им. В.Л. Комарова РАН за полтора века и перспективы в XXI веке / Н.В. Матвеева // Растительность России. — Спб., 2014. — № 25. — С. 142—153.
9. *Самородов В. М.* Постаті природознавства та музейництва Полтавщини (XIX — XX ст.) / В.М. Самородов, С.Л. Кигим / За наук. ред. В.М. Самородова. — Полтава: Дивосвіт, 2016. — 144 с.
10. *Совещание по проблемам изучения, использования и охраны растительного покрова Крайнего Севера СССР: программа работ.* — Л.: Ботан. ин-т им. В.Л. Комарова, 1961. — 10 с.
11. *Тихомиров Б. А.* К характеристике флоры и растительности термальных источников Чукотки / Б.А. Тихомиров // Ботан. журн. — 1957. — Т. 42, № 9. — С. 1427—1445.



12. *Толмачев А. И.* Арктическая флора СССР. Вып. 1. Семейства Polypodiaceae — Vutomaceae / А.И. Толмачев. — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1960. — 102 с.
13. *Толмачев А. И.* Основы учения об ареалах: Введение в хорологию растений / А.И. Толмачев — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1962. — 100 с.
14. *Толмачев А. И.* Проблемы происхождения арктической флоры и истории ее развития / А.И. Толмачев // Делегатский съезд Всесоюзного ботанического общества (9—15 мая 1957 г.): тезисы докладов. Вып. III. Секция флоры и растительности, 1. — Л., 1957. — С. 50—59.
15. *The Plant List.* A working list all plant species: [Электронный ресурс]. — Режим доступа. — <http://www.theplantlist.org>.

*Г. А. Черная, Т. В. Мамчур, О. В. Свистун, М. І. Парубок*

Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины  
Уманский национальный университет садоводства

#### НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ В. А. ГАВРИЛЮКА: ГЕРБАРИЙ И ПОЛЕВЫЕ ДНЕВНИКИ

В статье на основании изучения гербарных фондов Научного гербария Уманского национального университета садоводства (УМ), архивных материалов и литературы охарактеризованы вложения ботаника В.А. Гаврилюка (1928-2005) Уманского сельскохозяйственного института (УСХИ) (правопреемник Уманский национальный университет садоводства (УНУС)) в изучении флоры Арктики (Берингово побережья Чукотки (1956-1958, 1962) и залив Корфа, Камчатка (1960)). Приведены биографические данные ученого.

Проведенная в 2013-2016 гг. инвентаризация гербарных фондов гербария УНУС, который был зарегистрирован в 2016 г. в Index Herbariorum с акронимом УМ, положила начало дальнейшей обработке коллекций научного гербария В.А. Гаврилюка, что входит в его состав. Его коллекция входит в часть – научная, которая оформлена как именная и насчитывает около 200 гербарных образцов (г.о.). Среди г.о. отмечено флору Арктики – Чукотка (31), Камчатка (14) 1956-1960 гг., а также флора Ленинградской области, Карпат, Крыма, Умани, в частности коллекционного ботанического питомника УСХИ. Гербарные образцы несут немалую научную ценность для студентов, аспирантов, преподавателей и др. научных учреждений.

Определено, что фонды Научного гербария УНУС (УМ) имеют небольшое количество арктических г.о. аспиранта лаборатории Крайнего Севера Ботанического института им. В.Л. Комарова (БИН) В.А. Гаврилюка. Проведено исследование, во время обучения в аспирантуре, совершая экспедиции с сотрудниками лаборатории его основные гербарии вошли в коллекции Чукотки (В.А. Гаврилюк и его научный руководитель профессор Б.А. Тихомиров – 1956-1958 и 1962 гг. (3000 г.о.) и Камчатки (В.А. Гаврилюк и А.Е. Катенин – 1960 г.) (1000 г.о.), хранящиеся в БИН (LE). Они послужили основой для написания десяти томного издания «Арктической флоры СССР» (1960-1987 гг.) начатого российским ученым А.И. Толмачевым. Уманский исследователь занял достойное место среди 133 ботаников БИН, жизнь которых, хотя и в разной степени, была связана с Арктикой.

Описаны г.о. Чукотские (1956 г.) и Камчатские (1960 г.), которые представлены видами семейств Magnoliopsida=Dicotyledones: Apiacea, Betulaceae, Brassicaceae, Diapensiaceae, Droseraceae, Ericaceae, Lentibulariaceae, Menyanthaceae, Onagraceae, Portulacaceae, Ranunculaceae, Rosaceae, Salicaceae, Saxifragaceae, Scrophulariaceae.

Liliopsida=Monocotyledones: Cyperaceae, Juncaceae, Juncaginaceae, Liliaceae, Poaceae.

Обработано архивные материалы музея истории университета (фотографии) где отметили, что В.А. Гаврилюк принимал участие в экспедиции на Полярный Урал (1959 г.), однако в гербарному фонде г.о. данного региона отсутствуют. Архив ученого насчитывает большое количество фотографий, акварельных рисунков растительности Чукотки, Камчатки и природных ландшафтов, а также полевые дневники, письма.

Акварели арктических растений выполнены молодым ботаником во время экспедиционных исследований с натуры. Они являются ценным достоянием и хранятся в музейной комнате Научной библиотеки УНУС.

Собранный и оформленный материал был изложен в научных статьях и диссертационной работе В.А. Гаврилюка, которая была защищена в 1962 г. в Тартуском государственном

университете (г. Тарту, Эстония). Представлен хронологический указатель научных трудов В.А. Гаврилюка.

Также представлены научные интересы В.А. Гаврилюка на протяжении 1962-2000 гг., когда он работал на кафедре ботаники УСХИ. В этот период он культивировал цветочно-декоративные растения, проводил обмен семенами с ботаническими садами и другими учреждениями Украины и зарубежья. За его руководства, на должности заведующего в 1979-1997 гг., на ботаническом питомнике кафедры была собрана коллекция интересных растений, редких и исчезающих видов, а также чрезвычайно большую коллекцию суккулентов, кактусов. Данная коллекция стала основой для выполнения научно-исследовательской темы «Интродукция новых декоративных многолетников в условиях Умани».

По архивным материалам (письма) определено переписки В.А. Гаврилюка с учеными Скандинавии, Франции, США, Канады и цветоводами-любителями Украины.

На протяжении многих лет Виктор Антонович был куратором исторического гербария кафедры ботаники, способствовал его пополнению и передал в его состав собственные гербарные образцы.

*Ключевые слова: флора Арктики, гербарий, история науки, В. А. Гаврилюк*

*G.A. Chorna, T.V. Mamchur, O.V. Svistun, M.I. Parubok*

Pavlo Tychina Uman' state Pedagogical University, Ukraine

Uman National University of Horticulture, Ukraine

#### SCIENTIFIC HERITAGE OF V.A. HAVRYLIUK: HERBARIUM AND FIELD JOURNALS

The article highlights the life of V.A. Havryliuk (1928-2005), a botanist of Uman Agricultural Institute (later Uman National University of Horticulture) and his contribution to the study of flora of the Arctic (Bering coast of Chukotka, 1956-1958, 1962) and the Gulf of Korf, Kamchatka (1960). The study was conducted on the basis of resources of the Scientific Herbarium of Uman National University of Horticulture (UNUH).

Inventory of the herbarium of UNUH, registered in 2016 in Index Herbariorum under the acronym UM, initiated further development of scientific herbarium collections of V.A. Havryliuk. His collection is an integral part of the herbarium. It is also framed as nominal and enlists over 200 herbarium specimens (h.s.) including Arctic flora of Chukotka (31), Kamchatka (14), which date back to 1956-1960, and flora of the Leningrad region, the Carpathians, the Crimea, and Uman, as well as the collection of botanical nursery of Uman Agricultural Institute. Herbarium specimens are of remarkable scientific value and are available for students, teachers and research institutes.

The study demonstrated that the resources of the Scientific Herbarium of UNUH (UM) contain some material from Arctic herborization of V.A. Havryliuk, representing a period when he was a postgraduate student working at the Far North laboratory of Komarov Botanical Institute. The research revealed that the key specimens, found at the time of his doctoral studies and during his expedition trips accompanying laboratory scientists, are incorporated in the collections of Chukotka (specimens of V.A. Havryliuk and his supervisor Professor Boris Tykhomyrov – 1956-1958 and 1962) (3000 h.s.) and Kamchatka (V.A. Havryliuk and A.Ye. Katenin – 1960) (1000 h.s.), and are stored in Komarov Botanical Institute (LE).

These specimens served the background for a ten-edition series of "The Arctic Flora of USSR" (1960-1987), initiated by the Russian scientist O.I. Tolmachov. The Uman researcher achieved a rightful place among 133 botanists of Komarov Botanical Institute, who devoted their lives to the study of the Arctic.

Chukotka (1956) and Kamchatka (1960) specimens were presented by the following types of families: Magnoliopsida = Dicotyledones: Apiacea, Betulaceae, Brassicaceae, Diapensiaceae, Droseraceae, Ericaceae, Lentibulariaceae, Menyanthaceae, Onagraceae, Portulacaceae, Ranunculaceae, Rosaceae, Salicaceae, Saxifragaceae, Scrophulariaceae.

Liliopsida = Monocotyledones: Cyperaceae, Juncaceae, Juncaginaceae, Liliaceae, Poaceae.

The analysis of the archive materials of the Museum of the University of History (photos) revealed that V.A. Havryliuk took part in the expedition trips to the Polar Urals (1959). However,

herbarium specimens representing this area are not registered in the herbarium resources. The archive of the scientist comprises a large number of photos and watercolor drawings of Chukotka and Kamchatka vegetation, natural landscapes, field journals, and his personal correspondence.

Watercolors featuring Arctic plants have been painted from nature during field research. They are on display in the museum room of the Scientific Library of UNUH.

All the data collected over many years of research and scientific studies were used as source material for numerous academic papers and thesis work of V.A. Havryliuk, defended in 1962 in the University of Tartu (Tartu, Estonia).

The article presents a chronological index of academic papers of V.A. Havryliuk.

Scientific interests of V.A. Havryliuk during 1962-2000 as a lecturer of the Department of Botany of Uman Agricultural institute, and later as the Head of the Department of Botany (1979-1997), were versatile. He was keen on growing flowers and ornamental plants, cooperating with botanical gardens and other Ukrainian and foreign institutions.. A lot of rare plants were collected under his supervision of the botanical nursery at the Department of Botany in Uman Agricultural Institute. That very collection served the foundation for the research topic "Introduction of new ornamental perennial plants in a climate of Uman". The scientist has also made a huge collection of succulents, especially cacti and rare plants.

The personal correspondence of V.A. Havryliuk with scientists from Scandinavia, France, USA, Canada and amateur florists from Ukraine was analyzed.

Over the years Victor Antonovych was the curator of the historical herbarium at the Department of Botany, contributed greatly to its expansion and contributed his own herbarium specimens.

*Key words: Arctic flora, herbarium, the history of science, V. A. Havryliuk*